

KUR'ÂN'DA “TEVHÎD” KAVRAMININ SEMANTİK ALANLARI*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÇELİK**

ÖZET

İnsan, tevhid esaslarını kavrayacak ve yaşayacak bir fitrat üzere yaratılmıştır. Kur'ân Rûm sûresi 30/30 âyetinde bunu bize bildirmektedir.

Müfessirler Kur'ân'ın tevhidle ilgili kavramları üzerinde durmuşlar ve bunları Kur'ân'ın ruhuna uygun şekilde tefsir etmişlerdir.

Diğer taraftan Kur'ân'ın bir kısım lafızları, bazı sahabilerden gelen yorumlara göre kelime-i tevhid olarak değerlendirilmiştir. Biz bu araştırmada ashaptan gelen ve “Allah'tan başka ilâh yoktur” şeklinde tefsir edilen lafızlar üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: *Semantik, Kelimetun Sevâ, Adl, Ahd (Söz), Hıta (Bağışlama).*

ABSTRACT

The Semantic Fields that Indicates Tawhid in the Qur'ân

The man has been created with the ability to comprehend the principles of believe and live on according to these principles. The holy Qur'an says us this in the Rum sure verse of 30/30.

Commentators on concepts related to believe (tawhid) and they interpreted these concepts in a way that is compatible to the spirit of Quran.

From the other side, in the light of interpretation done some

* Benzer bir başlık altında farklı kavramları içeren birinci makale *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2, Erzurum, Güz 2001, s.121-137' de yayımlanmıştır.

** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

companions of the Muhammed (Peace be upon him), a few term of Qur'an have been explained as the decleration of God's unity in this study. We focus on terms which are come from companions and interpreted as "there is no god but Allah".

Key Words: *Semantic, Kalimatun Sawâ, Covenant, Justice, Degradation.*

Kur'ân metnini iyi anlamak ve onu iyi tefsir edebilmek için, Kur'ânî kavramlara yüklenen anlamları ve bunların açılımlarını iyi bilmemiz gerekmektedir. Bu noktadan olacak ki müfessirler, Kur'ân lafızlarını yorumlarken -konuyla ilgili gelen rivayetleri de değerlendirerek- bir mana üzerinde kalmayıp, lafzın Arap dilinde kullanılışını da göz önünde bulundurarak bahis konusu olan kavrama çeşitli manalar yüklerler ve daha sonra bu anlamlar içerisinde Kur'ân'ın ruhuna en uygun olanı seçmeye çalışırlar. Mesela onlar Kur'ân'ın bir kısım ayetlerinde yer alan bazı lafızları “kelime-i tevhid” (Lâ ilâhe illallah) anlamına yorumlamışlardır. Konuya girmeden önce şunu belirtmeliyiz ki ayetlerde yer alan kavramlar zahiri anlamları üzeredir. Onlara farklı anlamlar yüklemek Arap dilinin müsaade ettiği ölçüde mümkündür. ¹ Her hangi bir delile dayanmadan bu ölçünün dışına çıkarak Kur'ân'a yeni yorumlar getirmenin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Çalışmamızda yeri geldiğinde buna temas edeceğiz.

Kur'ân ayetleri incelendiğinde onların bir kısmında (Lâ ilâhe illallah) ifadesinin açıkça zikredildiği görülür.² Dolayısıyla biz, tefsircilerin “kelime-i tevhid” olarak yorumladıkları lafızlardan tesbit edebildiklerimizi ele alacağız. Bizim araştırmalarımıza göre bu lafızlar şunlardır:

1. el-Amelu's-Sâlih

حتي اذا جاء أحدهم الموت قال رب ارجعوني لعلي أعمل صالحا فيما تركت
“Nihayet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çattığında
“Rabbim! Beni geri gönder” “Ta ki boşa geçirdiğim dünyada “amel-i salih” yapayım”... der. ³ Müfessirlere göre ayette şirk ve inkâr ehli kastedilmektedir. Nitekim inkarcılar, ölümü tam anlamıyla tatmazdan önce ahiret alemini kendilerine gördüğünde “Rabbim! Beni geri gönder” ifadesini kullanacaklarını⁴ Hz. Peygamber bir

¹ Bu konuda bkz. eş-Şâtübî, Ebû İshâk İbrahim, *el-Muvâfakât*, Beyrut, tsz. III, 287.

² Bu ayetler için bkz: Bakara, 2 / 255; Âl-i İmrân, 3 / 2, 18; Nisâ, 4 / 87 Hûd, 11 / 14; Tâha, 20 / 8; Enbiyâ, 21 / 25; Neml, 27 / 26; Kasas, 28 / 88; Sâffât, 37 / 35; Mü'min, 40 / 33; Duhân, 44 / 8; Teğâbun, 64 / 13.

³ Mü'minûn, 23/ 99,100.

⁴ et-Taberî, İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmiu'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut,

hadisinde belirtmiştir: “Ölüm meleği müminin karşısına geçip ruhunu kabz etmek istediğinde ‘Seni tekrar dünyaya gönderelim mi’ şeklinde bir soru sorar. Mümin ise “Dert ve keder yurduna mı?” Aynı soru kâfire sorulduğunda ‘ Beni tekrar dünyaya gönderin de salih amel işleyeyim’ der”⁵

İbn Abbas’tan gelen rivayete göre “kafirin geri dönüp yapmak istediği şey “Lâ ilâhe illallah” ifadesini söylemek ve böylelikle de müslüman olmaktır.⁶ Başka bir görüşe göre ise kafirin yapmak istediği şey, iman etme ve hayırlı işler sergilemedir.⁷

Konuyla ilgili başka bir ayette yer alan “salih amel” (Fâtur, 35/37) kavramı yine kelime-i tevhid⁸ olarak yorumlanmıştır. Bu ve diğer ayette yer alan “amel-i salih”in iman olarak yorumlanmasının uygun olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ayet, müfessirlerin belirttiğine göre iman etmeden ölen insanlara hitap etmektedir. İman etmeyen kişinin salih ameli ise ahirette kendisini Cehennem azabından kurtaramayacaktır.⁹

2. el-Hitta

وقولو حطة نغفر لكم خطاياكم. “Hitta” deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım...”¹⁰ Ayette yer alan “ hitta” ifadesi, İbn Abbas’tan gelen rivayete göre “Lâ ilâhe illallah” anlamınadır. Zira onlardan, günahlarını silecek olan “Allah’tan başka ilah yoktur” demeleri istenmiştir.¹¹ Ancak Âlûsî böyle bir yorumu uzak bulur.¹² Râzî ise bu

1988, Dâru’l-Fikr, XVIII,52

⁵ et-Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 52.

⁶ bkz. el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1988; XII, 100; el-Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullah, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Mısır, 1888, II, 77; el- Bayhaki, Ebû Bekr Ahmed, *Şu’abu’l-Îmân* (tah. Muhammed b. Zelîl), Beyrut, 1990, s. 108.

⁷ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu’l-Kadir*, Beyrut, tsz., III, 498, 501.

⁸ bkz. el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 352. Fâtur, 35/37.

⁹ bkz. Nûr, 24/39

¹⁰ Bakara, 2 / 58.

¹¹ et-Taberî, *a.g.e.*, I, 340; el-Mâverdî, *a.g.e.*, I, 126, el-Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kurân*, I, 279; en-Neseî, *a.g.e.*, I, 50; İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 99; es-Subkî, Tâcuddîn, Ebû Nasr, *Tabakâtu’s- Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ* (nşr., Heyet), Mısır, 1964, I, 39. Hudâ kavramını “tevhid” yorumlandığı diğer ayetler için bkz., Kasas, 28/85, Firuzâbâdî, Tâhir Muhammed *Tenvîru’l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbas*, Mısır, 1951, s. 245; Taha, 20/47,

kelime ile yahudilerden tevbe ettiklerine delâlet eden bir şey söylemeleri istenmiştir¹³ der. Diğer bir kısım müfessir de Razî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.¹⁴ Kanaatimizce “Hıttâ” ifadesinin kelime-i tevhid olarak yorumlanması daha çok müfessirin zevk-i selimine dayanan bir değerlendirmedir. Zira bizim araştırmalarımıza göre muteber tefsir kaynaklarında böyle bir tevil kabul görmemiştir.

3. el-Hudâ

هو الذي أرسل رسوله بالهدى ودين الحق “... *Peygamberini hidayet ve hak din üzere gönderen Odur.*”¹⁵ Ayette geçen “hudâ”, tevhid; “dînu’l-hak” ise kelime-i şehadet olarak yorumlanmıştır.¹⁶ Allah (c.c)’ın tüm peygamberleri; insanlara tevhidi öğretmek için gönderdiği düşünülürse, “hudâ” kelimesine, tevhid anlamı yüklemenin isabetli olduğu kanaatindeyiz. Diğer taraftan, En’am (6/35) ayetinde yer alan “hudâ” ifadesi de iman olarak yorumlanmıştır.¹⁷

Öte yandan *وقالو ان نتبع الهدى معك نتخطف من أرضنا* “*Biz seninle doğru yola uyarsak yurdumuzdan atılırız dediler...*” Kasas 28/57 ayetinde yer alan hudâ kavramı senin getirdiğin “tevhid” inancına uyarsak şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸ Diğer bir ifade ile müşrikler; sizinle beraber doğru yola girdiğimizde Hakk’a uyar, putlara tapmaktan ayrılır ve onları terk edersek, insanların tümü bizim aleyhimizde toplanarak bizimle savaşır. Ve böylelikle de yerimizden yurdumuzdan oluruz demişlerdir.¹⁹ Nitekim müşriklerden birisi Hz. Peygamber’e “şüphesiz biz senin sözünün hak ve doğru

Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 195.

¹² bkz. el-Âlûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l- Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî* Beyrut, tsz., I, 266.

¹³ bkz. er- Razî, *Tefsîr*, III, 252.

¹⁴ bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, I, 300; el-Mâverdî, I, 126, el-Kurtubî, *a.g.e.* I, 279; en-Nesefî, Abdullah b.Ahmed, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Beyrut, 1988. I, 50; İbn Kesir, Ebu’l Fidâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l Azîm*, Beyrut, 1981, I, 99.

¹⁵ Fetih, 48 / 38.

¹⁶ es-Suyûtî, Celaluddin, *ed-Dürü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, Beyrut, tsz., III, 231; en-Nesefî, *a.g.e.* IV, 163; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 321.

¹⁷ bkz. el-Hâzin, Alâuddin, Ali b.Muhammed, *Lubâbu’t-Te’vîl fi Me’ani’t-Tenzîl*, Beyrut, tsz., II, 14; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 86. Konuyla ilgili bkz. Nahl,16/9.

¹⁸ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*,s. 243.

¹⁹ Taberî, *a.g.e.*, XI, 93.

olduğunu biliyoruz. Getirdiğin hidayete uyarsak diğer Araplar'ın bizi Mekke'den çıkarmaları söz konusu olabilir,”²⁰ demiştir.

4. ez-Zikr

ولكن متعتهم وابعاءهم حتى نسوا الذكر وكانوا قوما بورا “...*fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni zikretmeyi unuttular ve neticede helakı hak eden bir kavim oldular.*” (Furkân, 25/18). Ayette yer alan “zikr” kavramı “kelime-i tevhid” yani (lâ ilâhe illallah) olarak yorumlanmıştır.²¹

Kelime-i tevhidi imân ve zikir kelimesi olarak iki kategoride incelemek de mümkündür. Zira kâfir, imâna gelmek için bu kelimeyi söyler ise o zaman bu kelime onun için imân kelimesi olur. Ancak müslüman bu kelimeyi tekrar ederse o durumda bu kelime zikir kelimesi olur ve bu zikir de zikirlerin en üstünüdür.²²

İnsanın kalbi ancak Allah'ı anmakla mutmain olur ve sükuna kavuşur. “*Bunlar imân edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükuna erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*”²³ Zikirlerin en üstünü en yücesi ise “Lâ ilâhe illallah”tır²⁴. Anlatılır ki Mûsâ (a.s.) Allah'a şöyle bir nidada bulunur: “Ya Rabbî! Bana seni zikredeceğim bir şey öğret” O da “Allah'tan başka ilâh yoktur” de. Mûsâ (a.s.) “Ya Rabbi! Bunu kullarından herkes söylüyor” der. Bunun üzerine Allah (c.c) “Ey Mûsâ! Gökler ve yerler terazinin bir kefesine, kelime-i tevhid diğer kefesine konsa, kelime-i tevhid onlardan ağır gelir”²⁵ buyurur.

5. el-Ahd

لايملكون الشفاعة الا من اتخذ عند الرحمن عهدا “*Rahman nezdinde “ahd” alandan başkalarının şefaate güçleri yetmeyecektir.*”²⁶

²⁰ el-Maverdî, IV, 260; el-Kurtubî, a.g.e., XIII, 300; İbn Kesir, III, 369; el-Âlûsî, a.g.e., XX, 97.

²¹ Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 225.

²² el- Keşmirî, Muhammed Enver, *Feydu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, tsz., III, 443.

²³ R'ad, 13 / 28, ayrıca bkz., Bakara, 2 / 152.

²⁴ el-Makdisî, Yûsuf b. Hasan b. Abdilhâdî, *Mes'eleun fi't-Tevhid*, (thk. Abdilhâdî Muhammed Mansûr), Beyrut, 1995, s. 91; el-Keşmirî, a.g.e., II, 442.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, tsz., VI, krş. el-Keşmirî, a.g.e., II, 442.

²⁶ Meryem, 19 / 87.

Ayetteki “ahd” ifadesi, kelime-i tevhid olarak yorumlanmış ve denilmiştir ki kıyamet gününde şefaath ancak müminler için, bir diğer ifade ile kelime-i tevhidi söyleyenler için gerçekleşecektir.²⁷

Ahd ifadesinin kullanıldığı ikinci ayet de şudur; قل اتخذتم عند الله عهدا *Siz Allah katından bir “ahd” söz mü aldınız*”²⁸ Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmamak üzere “La ilâhe illallah dediniz mi? şeklinde yorumlanmıştır.²⁹

Bu ayetin tefsiriyle ilgili Hz. Peygamber’in ashabına şöyle dediği rivayet edilmiştir. “Sizden herhangi biriniz, sabah akşam Allah’la bir ahitleşme (sözleşme) yapamaz mı? Bunun üzerine ashab bu nasıl olur? Ya Resulallah! O da “Ey gökleri ve yeri yaratan Allahım! “Ben...Senden başka ilah yoktur diyerek seninle bir antlaşma yapıyorum...Kıyamet gününde birisi, nerede Allah’tan söz alanlar? diye nida eder ve o insanları bularak onları cennete girdirirler.”³⁰ Çünkü dünyanın sonuna doğru ibâdetlerin hiç birisinde kelime-i tevhidde bulunan faziletler bulunmayacaktır. Zira o zamanda, insanların amellerine, riya ve gösteriş, zekât ve sadakalarına ise haram veya şüphe bulaşır. Tevhidi söyleyen kişi ise, onu kalbinin derinliklerinden söylediği için onda bu gibi hastalıklar bulunmaz.³¹ Yorumdan anlaşıldığına göre “Lâ ilâhe illallah” demek kişiye bazı sorumluluklar yüklemektedir. Diğer bir ifade ile kişi bu kelimeyi söylediğinde Allah’a söz vermekte ve O’na herhangi bir şeyi ortak koşmamayı, bu kelimenin muktazasınca amel etmeyi taahhüd etmektedir. Sergilenen bu amel de riya, gösteriş ve benzeri manevî hastalıklardan uzak olmalıdır. Yani kişi tevhidin yüklediği sorumluluğu derinlemesine hissetmeli ve ona göre amel etmelidir.

6. Da’vetu’l-Hak

له دعوة الحق *Hak olan davet ancak O’nadır*.³² İbn Abbas’a göre

²⁷ el-Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 103; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 46; el-Hâzin, *a.g.e.*, III, 232; Firuzâbâdî, s.193.

²⁸ Bakara, 2 / 80.

²⁹ bkz. er-Râzî, *Esrâru’t-Tenzîl*, s. 74; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 85.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, Beyrut, tsz., I, 412. krş., el-Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 103.

³¹ er-Râzî, *Esrâru’t-Tenzîl ve Envârû’t-Te’vîl*, s. 50, 51.

³² Ra’d, 13 / 14.

hak olan davet, “Alah’tan başka ilah yoktur.” İfadesidir.³³ Öte yandan Kur’ân’da yer alan “hak” ifadeleri genelde “tevhid” olarak yorumlanmıştır.³⁴ Her iki kavrama yani tevhid ve hak kavramlarına doğruluk açısından baktığımızda böyle bir yorumun uygun olduğunu söyleyebiliriz. Ancak mutlak anlamda her “hak” kelimesini “kelime-i tehid” olarak yorumlamak kanaatimizce zorlama bir tefsirdir.

7. Mekâlîdu’s-semâvât

له مقاليد السموات والارض “Mekâlîdu’s-semâvât” “Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur.”³⁵ İbn Abbas’a göre “göklerin anahtarı”, tevhid anlamında kullanılmıştır.³⁶ Rivayet edildiğine göre Hz. Osman bu kelimenin tefsirini Hz. Peygamber’e sorar, o da bu “Allah’tan başka ilah yoktur ve O en büyüktür...”³⁷ manasına gelmektedir, der. Müfessir Râzî bu görüşü bazı Kur’ân ayetleriyle izah etmeye çalışır. Ona göre *Eğer göklerde ve yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı, mutlaka göklerin ve yerin düzeni bozulur harap olurdu*” (Enbiyâ, 21/22) ayeti, tevhidin yani (Allah’a gerçek anlamda iman etmenin) yeryüzünün dengesini koruduğuna işaret etmektedir. Şirke düşmek ve şirk üzere yaşamak ise dünyanın nizam ve intizamını bozmakta ve sarsmaktadır. Gökyüzünün ve cennetin kapıları, ancak kelime-i tevhid ile Allah’a niyaz edildiği zaman açılır. Cehennem kapıları ise bu söz gerçek anlamda söylendiğinde kapanır. Vesveseler, gamlar, kederler ancak bu kelime sayesinde giderilir. Böylelikle bu kelime, yeryüzünün ve gökyüzünün en şerefli anahtarı olduğu gibi, cisimlerin, gönüllerin ve ruhların da en değerli anahtarıdır.³⁸ Ayette yer alan “Makâlîd” ifadesine “anahtarlar” anlamı yüklediğimizde böyle bir tefsirin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Zira kelime-i tevhid ahirette bir çok şeyin kapısını açacaktır. Rivayet edildiğine göre Cennet’in kapısı da bu kelime ile açılacaktır.³⁹ Diğer taraftan

³³ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 156; es-Suyûtî, Celaluddin, *ed-Dürü’l-Mensûr fi’t-Tefsiri bi’l-Me’sûr*, Beyrut, tsz, IV, 53; el-Hâzin, *a.g.e.*, III, 54; el-Beyhakî, *a.g.e.*, s. 108.

³⁴ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 185, Kehf, 18/29.

³⁵ Zümer, 39 / 63.

³⁶ el-Mâverdî, *a.g.e.*, V, 126, V, 195; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 179.

³⁷ bkz., el-Beydâvî, *a.g.e.*, II, 220.

³⁸ er-Râzî, *Acâibu’l-Kur’ân*, Beyrut, 1984, s. 69.

³⁹ bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, Beyrut, tsz. V, 242.

“makâlîd” kavramına “hazinelere” anlamı yükleyen müfessirler de bulunmaktadır.⁴⁰ Her ne kadar kelime-i tevhid taşıdığı semere itibarıyla büyük bir hazine olarak kabul edilse de ancak “makâlîd” kavramını sadece bu manaya hasretmenin isabetli olmadığını düşünmekteyiz.

8. es-Sıdk

والذي جاء بالصدق وصدق به “Sıdkı” yani *doğruyu getiren ve onu tasdik edenler...*⁴¹ Ayetteki “sıdk” kelimesi, İbn Abbas tarafından kelime-i tevhid olarak yorumlanmıştır.⁴² Ayetin nüzul sebebi göz önünde bulundurulduğunda böyle bir yorumun isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Zira daha önce de ifade edildiği gibi bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de insanları ilk önce tevhide çağırmıştı. Bu davet ise; çağrılarının en doğrusu ve en yücesidir. Öte yandan İslâm dininde sıdk (doğruluk) ve ihlas (yapılan eylemlerde samimiyet) her şeyin aslı ve esasıdır. Zira, doğruluktan; sabır, kanaat, zühd, rıza ve insanlarla kaynaşma; ihlastan ise yakîn, korku, sevgi, haya ve Allah’ı yüceltme gibi güzel hasletler ortaya çıkar.⁴³

9. et-Tayyibu mine’l-kavl

وهذا الى الطيب من القول “*Ve onlar sözün en güzeline yöneltilmişler..*”⁴⁴ İbn Abbas bu ayeti yorumlarken “Onlar, dünyada sözün en güzeline yani kelime-i tevhide yöneltilmişlerdir”⁴⁵ der. Şüphesiz “Allah’tan başka ilah yoktur” ifadesi sözlerin en değerlisi ve en güzeldir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en yüce söz, eşi ve benzeri bulunmayan Allah’tan başka ilâh yoktur”⁴⁶ ifâdesidir, buyurmuştur.

⁴⁰bkz. el-İsfahânî , Rağîb Hüseyin b. Muhammed, *el-Mufredat fî Ğaribi’l-Kur’an*, İst., 1986, s. 621; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, tsz., III, 366.

⁴¹ Zümer, 39 / 33.

⁴² el-Mâverdî, *a.g.e.* V, 126; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* s.77.

⁴³ el-Muhâsibî, el-Hâris, *Risâletu’l-Musteridîn*, (nşr. Abdulfettah Ebû Ğudde), Suriye, 1983, s. 170.

⁴⁴ Hâc, 24,

⁴⁵ el-Kurtubî, *a.g.e.*, XI,12; el-Beydâvî, *a.g.e.*, II, 60; en-Nesfî, *a.g.e.*, III, 97; el-Hâzin, *a.g.e.*, III, 285; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* s. 207.

⁴⁶et-Tirmîzî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. Sevre, *Sünen*, Beyrut, 1987, Da’avat, 9, (H. no, 3383)

Kıyâmet gününde mükellefler, ibâdet namına herhangi bir şeyle meşgul olmayacaklar. Kur'ân'ın ifâdesiyle cennet ehlinin dilinde sadece zikir, hamd ve tevhid tekrarlanacaktır.⁴⁷ İşte müminler iman etme suretiyle dünyada bu sözü dillerinde ve gönüllerinde tekrar etme şansını yakalamışlar ve böylelikle de sözün en güzeline yönlendirilmişlerdir.

10. el-Akvam

✠✠✠✠ ✠✠ ✠✠ ✠✠ ✠✠✠✠ ✠✠✠✠ ✠✠✠✠ ✠✠✠✠
+ ﴿ "Şüphesiz ki bu Kur'ân, insanları en doğru yola götürür..."⁴⁸
Ayetteki "en doğru yol", en doğru kelime, "kelime-i şهادet" olarak⁴⁹
yorumlanmıştır. Çünkü en doğru yol tevhid yoludur. Ve tevhide sarılma ona dayanma ve onu gerçek anlamda yaşama, bir çok ihtiyaçla karşı karşıya bulunan insan gönlünü, ruhunu maddi ve manevi düşmanlarının şerrinden kurtarabileceği gibi, insanın bir çok psikolojik ihtiyaçlarına da derman olabilecek bir özellik taşımaktadır. Zira yaşanarak söylenen kelime-i tevhid, kişiye bir çok rahmet kapıları açarak onu, nefsinin kötü vesveselerinden kurtarır ve mutlak güç sahibi Allahu Te'ala'nın kendisini koruduğunu, gözettiğini düşündürür ve bununla da kalbi, gönlü rahatlar. Ayrıca sağlam bir inanç, kulu devamlı olarak tevbe ve istiğfara yönlendirerek, kişinin Allah'a ulaşmasına engel teşkil eden perdelerin de açılmasına yardımcı olur.⁵⁰ Şüphesiz bu perdeleri günahlar oluşturmaktadır. Günahlar azaldıkça kulun Allah'a yaklaşması ve O'na ulaşması da kolaylaşacaktır. Ve burada en önemli rolü gerçek bir tevhid anlayışı oynayacaktır

11. es-Savâb

لا یتكلمون الا من أذن له الرحمن وقال صوابا
"*...Rahman olan Allah'ın izin verdiği ve doğru konuşan hariç, O'nun huzurunda hiç kimse*

el-Kurtubî, I, 93.

⁴⁷ er-Râzî, *Esrâru't-Tenzîl ve Envârû't-Te'vîl*, s. 50. Âyetler için bkz., Yûnus,10/10; Kasas, 28/70.

⁴⁸ İsrâ, 17 / 9.

⁴⁹ Firûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁰ İbn Kayyim el- Cevziyye, *Şifâu'l-'Alîl ft Mesâîli'l-Kadâ ve'l-Kader ve'l- Hikmeti ve't-Ta'âlîl*, Beyrut, 1978, s .274.; Said Nursî, *Mektubat*, İst. 1993, s. 223.

konuşamaz.”⁵¹ Ayette yer alan “savab” ifadesi kelime-i tevhid olarak yorumlanmıştır.⁵²

Diğer taraftan “Savab” kavramı dünyada doğruyu söylemek ve onunla amel etme olarak da yorumlanmıştır.⁵³

İbn Abbas ise; melekler “la ilâhe illallah” diyenlere şefaet edeceklerdir. Yine ona atfedilen bir görüşe göre; Onlar; “Kelime-i şehadet”i söylemekten başka hiç bir şeye malik değillerdir” şeklindedir.⁵⁴

Öte yandan Hasanü'l-Basri ise “savab” ifadesini şöyle tefsir etmiştir. “Kıyamet gününde “Rûh” şöyle diyecektir. ‘Rahmet olmaksızın hiç kimse cennete; kötü amel işlemeyen hiç kimse cehenneme girmeyecektir’ İşte bu, وقال صوابا ifadesinin manasıdır.⁵⁵

Şüphesiz ayette yer alan “sevab” kavramından ne kastedildiği belirtilmemektedir. Büyük müfessir Taberî’nin de dediği gibi, Allah (c.c) kıyamet gününde Cebrâil’in ve meleklerin saf saf olacağını belirtmekte ve bunların hiç birinin kendilerine izin verilmedikçe konuşmayacağını bildirmektedir. Bunlar da sadece doğruyu söyleyeceklerdir. Dolayısıyla bu lafızla ilgili olarak söylenebilecek en doğru şey; bu kavramın yukarıda söylenenlerin tümünü kapsayacağıdır.⁵⁶

12. el-Amel

فوربك لنسألنهم أجمعين عما كانوا يعملون “*Rabbine yemin olsun ki, (onları) yaptıklarından hesaba çekeceğiz.*”⁵⁷ Bazı rivayetlerde yer aldığına göre ayette insanlara sorulacak olan; “kelime-i tevhiddir.”⁵⁸

⁵¹ Nebe’, 78 / 38.

⁵² bkz., el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 188; en-Nesefî, *a.g.e.* IV, 328; el-Hâzin, *a.g.e.* IV, 348; el-Beyhakî, *a.g.e.*, s. 108.

⁵³ et- Taberî, *a.g.e.*, XXX, 24.

⁵⁴ Maverdî, *a.g.e.*, VI, 190; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 188.

⁵⁵ el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 188.

⁵⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, XXX, 24.

⁵⁷ Hicr, 15 / 92, 93.

⁵⁸ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut, 1993, İman, 18, et-Taberî, *a.g.e.*, XIV, 67; İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 559; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 167.

İmam Nevevî'ye göre ayetin manası; “Onları (kâfirler) tüm amellerinden hesaba çekeceğiz. Bu itibarla, manayı sadece “tevhide” tahsis etmek pek isabetli değildir.”⁵⁹ Diğer bir ifade ile, kâfirler furu’la yani ibadetlerle de sorumludur diyenler, bunu amel (ibadet) olarak yorumlamışlardır. Ancak, kafirler amel etmekle mükellef değildir, diyenler ise ayette yer alan “sorma” ifadesini tevhid olarak tefsir etmişlerdir.⁶⁰ Her iki yorumun da isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

Ebu’l-Aliye’ye göre ahirette insanlar özellikle iki şeyden sorulacaklardır:

1. Neye ibadet ettiklerinden;

2- Peygamberlerin davetleri karşısında nasıl bir tavır takındıklarından⁶¹

Ebu Abdillah ise; Allah (c.c)’ın burada soracağı şey kişinin kelime-i tevhide sadakatı ve ona karşı olan vefasını yerine getirip getirmediğidir. Zira ayette “söylediklerinden değil”, “yaptıklarından sorulacaklarından söz edilmektedir. Böylelikle de kişinin bu kelimeye olan bağlılığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in “Allah, bana ümmetinden kelime-i tevhide bir şey karıştırmaksızın gelen herkese cennet vacip olmuştur”⁶² şeklinde söz verdi demesi üzerine ashab “ya Resulallah! karıştırma ifadesinden neyi kastediyorsunuz? “Dünyaya düşkünlük, mal toplama, yerinde harcamama. Peygamberlerin söylediklerini söylerler, fakat zalimlerin cebbarların amellerini işlerler,”⁶³ cevabını verir.

Bir başka hadiste de “ İnsanlar, dünya ticaretini dinlerine tercih etmedikleri müddetçe kelime-i tevhid; kişiyi Allah’ın gazabından öfkесinden korur. Ancak dünyayı, alış-verişini, ahirete tercih eder ve kelime-i tevhidi söylerlerse Allah onlara “siz bu sözünüzde

⁵⁹ bkz. İbn Hacer, el- Askalânî, Ali, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut, tsz., I, 65.

⁶⁰ a.g.e. a.y. Tevhid olarak yorumlanan diğer kelimler için bkz. el-Beyhakî, a.g.e., s. 108 (Hüd, 11/78 Reşid kelimesi)

⁶¹ et-Taberî, a.g.e., XIV, 67; el-Maverdî, a.g.e., III, 174.

⁶² Bu konuda gelen diğer hadisler ve değerlendirmeleri için bkz., Çelik, Ahmet, *Kur’ân ve Sünnet Işığında Kelime-i Tevhidin Ameli Boyutu*, EKEV Yayınları, Ezurum, 2002, s. 115-125.

⁶³ el-Kurtubî, a.g.e. X, 60.

yalancısınız,” der.⁶⁴

Ayetle ilgili bir çok görüş nakleden Kurtubî, ayetin umum ifade ettiğini dolayısıyla bu ayetten mümin, kafir herkesin sorguya çekileceğini anlamının daha doğru olacağını belirtir.⁶⁵

13. el-Kıst

Kur’ân’da türevleriyle birlikte yaklaşık 25 ayette yer alan bu kelimenin sülasisi “zulüm”⁶⁶ anlamı içerirken (Cin, 72/14) “if’al” kipine aktarıldığında “adalet” manası (Hucurât, 49/9) içerir. Ayrıca bu kelime, nasip, pay gibi manalar da taşımaktadır.⁶⁷ “Kıst” bir diğer görüşe göre de “sıdk” anlamına gelmektedir.⁶⁸ Diğer bazı müfessirlere göre ise ayette yer alan “kıst” istikamet ve adalet anlamlarını taşımaktadır.⁶⁹ Ayrıca bu kelime Arapça’da ifrat ve tefritten yani dinin aşırı saydığı eylemlerden uzak olarak orta yolu tutmak gibi manalar da içermektedir.⁷⁰

Arap müşrikler ahlaksız ve çirkin bir eylemde bulduklarında “bunu Allah emretti” demişler bunun üzerine aşağıdaki ayet nazil olmuştur.⁷¹

قل أمر ربي بالقسط “De ki Rabbim adaleti emretti...” (A’raf, 7/29).

Kurtubî’nin naklettiğine göre ibn Abbas, yukarıdaki ayette yer alan “kıst” ifadesini kelime-i tevhid olarak yorumlamıştır.⁷²

14. el-Adl

ان الله يامر بالعدل والاحسان وايتاء ذي القربى “Şüphesiz Allah(c.c.), adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder...” (Nahl, 16/90). Bir kısım müfessir ayette yer alan “adl” kavramını kelime-i tevhid olarak

⁶⁴ Hakim et-Tirmîzî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahâdisi'r-Resûl*, Beyrut, tsz., s. 246; krş., el-Kurtubî, X, 60.

⁶⁵ Kurtubî, *a.g.e.* X, 60.s

⁶⁶ bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 377.

⁶⁷ *a.g.e.*, a.y.

⁶⁸ el- Mâverdî, *a.g.e.*, II, 216.

⁶⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 209.

⁷⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 608; krş., et- Taberi, *a.g.e.*, V, 155; el-Beydâvi, *a.g.e.*, I, 420.

⁷¹ et-Taberî, *a.g.e.*, V, 155.

⁷² el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 188.

yorumlayarak şöyle demişlerdir: “Ey Muhammed! Bu kitabı sana adalet üzere Allahu Taala indirdi. Bu ‘adalet’ insaf demektir. Dolayısıyla bize nimet vereni tanıma, bilme, O’nun iyiliklerine karşı şükrande bulunma, övgüyü sadece O’na has kılma, bu insafın içerisinde değerlendirilmesi gerekli olan şeylerdendir. Böyle bir adalet anlayışının bulunduğu bir gönülde artık putlara, heykellere tapma diye bir şey söz konusu olamaz. Bu durum “Allah’tan başka ilah yoktur” dememizi gerektirmekte ve böylelikle de ayetteki “adl” kavramını tevhid olarak yorumlamak uygun düşmektedir.⁷³

Bu kelime, bir çok ihtiyaçla karşı karşıya bulunan insan gönlünü, ruhunu maddi ve manevi düşmanlarının şerrinden kurtarabileceği gibi, insanın bir çok psikolojik ihtiyaçlarına da derman olabilecek bir özellik taşımaktadır. Çünkü bu kelime, kişiye bir çok rahmet kapıları açarak onu, nefsinin kötü vesveselerinden kurtarır ve mutlak güç sahibi Allahu Taala’nın kendisini koruduğunu, gözettiğini düşündürür ve bununla da kalbi, gönlü rahatlar. Ayrıca onun devamlı olarak tevbe ve istiğfara yönlendirerek, kulun Allah’a ulaşmasında engel teşkil eden engellerin de peyderpey kalkmasına yardımcı olur.⁷⁴

“...Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?” (Nahl, 16/76) Ayette yer alan “adl” kelimesi, tevhid olarak yorumlanmıştır.⁷⁵

Bu ayetin başlangıcında Allahu Teala gerek kendisine ve gerekse putlara tapılmasına temsil getirmekte ve adeta şöyle demektedir. “Allah iki adamı örnek verdi. Bunlardan birisi yontulmuş tahtadan veya benzeri şeylerden yapıldığı için duymayan konuşamayan, kendisine ve başkalarına zarar veya fayda veremeyen ayrıca efendisine yük olan, neticede nereye yönelirse yönelsin hayır getiremeyenle, hakkı emreden, ona çağırın ve kullarını tevhide ve

⁷³ et-Taberî, *a.g.e.*, XIV, 162.

⁷⁴ İbn Kayyim, *a.g.e.*, s. 274; Said Nursî, *a.g.e.*, s. 223.

⁷⁵ et-Taberî, *a.g.e.*, XIV, 162.; İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 583; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 172.

ibadete yönlendiren bir olur mu.? ⁷⁶

Müfessirler burada verilen misalle kimin kastedildiği hususunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Kimilerine göre bu ayette Allah (c.c.), kendisiyle putları karşılaştırmaktadır.⁷⁷ Diğer bazı müfessirlere göre burada, müminle kafir kıyaslanmaktadır. Diğer bir kısım tefsirciye göre ise ayet, Hz. Osman'la kölesi hakkında nazil olmuştur. Zira Osman kölesine infakta bulunuyor ve ona doğruyu güzeli ve harcamayı öğretiyordu. Köle ise bunun aksini yapıyor ve insanları İslâm'dan uzaklaştırmak için çaba sarfediyordu. İşte ayet, bu iki portreyi dile getirmektedir.⁷⁸ Bazılarına göre ise ayet, Hz. Ebû Bekr ve kâfir kölesi hakkında nazil olmuştur.⁷⁹

15. Libâsu't-Takvâ

ولباس التقوي نلك خير
hayırlıdır...⁸⁰ Konuya girmeden önce ayetin nüzul sebebini kısaca vermenin faydalı olduğunu düşünüyoruz. Müfessirlerin belirttiğine göre ayet şu olay hakkında nazil olmuştur: Müşrik Araplar, çıplak olarak Kâbeyi tavaf etmeyi Allah'a bir yakınlık olarak kabul ediyorlardı. Zira onlar, üzerlerindeki elbiselerle günah işlemişlerdi. Dolayısıyla bu elbiselerle tavaf onları Allah'a yaklaştıramazdı. Ayrıca onlar böyle tavaf etmeleri durumunda günahlarının bağışlanacağını umuyorlardı.⁸¹ Bu ayetle Allahu Taala, o müşriklere yanlış yaptıklarını ve böyle bir durumun ancak şeytanın emri olduğunu bildirmiştir. Zira şeytan da Hz. Adem (a.s.) ve Havva'yı kandırması sonucu onların avret yerleri ortaya çıkmış ve neticede onlar utanmışlardı.⁸²

İslâm alimleri ayette yer alan “takvâ” kavramı üzerinde durmuşlar ve onu farklı açılardan yorumlamaya çalışmışlardır:

⁷⁶ et-Taberî, XIV, 149, 150.

⁷⁷ ez-Zamahşerî, Cârullalh Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, 1994, II, 599; krş. el-Kurtubî, *a.g.e.*, X, 149.

⁷⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, XIV, 150, 151. el-Mâverdî, III, 204. “Adl” kelimesinin tevhide yorumlandığı diğer ayet için bkz., Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s.173. Nahl, 16/90.

⁷⁹ el-Kurtubî, *a.g.e.*, X, 149. Ayetin diğer sebeb-i nüzulleri için bkz., el-Vahidî, en-Neysâbü'rî, Ebu'l-Hasan Ali, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Beyrut, 1988, s. 235.

⁸⁰ A'râf, 7/26

⁸¹ et-Taberî, *a.g.e.*, VIII, 147; el-Mâverdî, *a.g.e.*, II, 213.

⁸² et-Taberî, *a.g.e.*, VIII, 146.

Nitekim “takvâ” kavramı bazı müfessirlere göre “Allah korkusu”, İbn Abbas’a göre “tevhid” ve السمى الحسن فى الوجهه (simada tezahür eden ağır başlılık)⁸³, bazı müfessirler göre ise ayette ifade edilen “takvâ”, salih ameldir.⁸⁴

Diğer bazı müfessirler daha ihtiyatlı davranarak “takva elbisesini” namazda avret yerlerini örtmek olarak yorumlamışlardır.⁸⁵ Ayette takva elbisesinin önemli olduğuna işaret edildiği gibi, avret yerlerini örten elbiseyi giyinmenin de takvaya delalet ettiğine işaret etmektedir,⁸⁶ demişlerdir.

Şüphesiz “takva” zahiri bir olgu değildir. Daha çok kişinin iç yapısı ile alakalıdır. Ancak kişi için sadece böyle bir elbisenin yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Şüphesiz kişinin batınî durumunun, Allah katında zahirî durumundan daha önemli olduğunu söylemek mümkündür. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde “Allah sizin şekillerinize ve amellerinize bakmaz, ancak sizin kalplerinize bakar” buyurmaktadır.⁸⁷ Çünkü nice takva elbisesine büründüklerini imâ ettiren insanların iç yapılarına muttali olursa belki de çıplak oldukları görülecektir. Nitekim Kurtubî’nin naklettiğine göre birisi şöyle demiştir:

إذا المرء لم يلبس ثيابا من التقى تغلب عريانا وان كان كاسيا
وخير لباس التقوي طاعة ربه ولاخير فيمن كان عاصيا

“Kişi (görünürde) giysili olsa da, takvâ elbisesini giymedikçe çıplak gibidir. Takvâ elbisesinin en hayırlısı (kişinin) Rabbine itaatıdır. Asi (günahkâr) olanda ise hiç hayır yoktur.”⁸⁸

Kimilerine göre takva elbisesi zırh ve miğfer gibi, iki kol iki bacaktır. Zira kişi nasıl ki bunlarla kendisini kötülük ve benzeri şeylerden koruyorsa takva elbisesi ile de nefsinin cehennem ateşinden

⁸³ el-Maverdî, *a.g.e.*, II, 214.

⁸⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, VIII, 147; el-Mâverdî, *a.g.e.*, II, 214; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 184.

⁸⁵ el-Maverdî, *a.g.e.*, II, 214.

⁸⁶ ez-Zamahşeri, *a.g.e.*, II, 93.

⁸⁷ Müslim, Ebu’l-Huseyn İbnu’l-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Beyrut, tsz., Birr, 34; İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen*, Beyrut, 1975., Zuhd, 9.

⁸⁸ el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 185.

muhafaza edecektir.⁸⁹

Bazı müfessirlere göre ise takva: avret yerlerini örtmektir. Yani kişi Allah'tan korkar ve avret yerlerini örterse bu elbiseyi giyinmiş olur.⁹⁰ İkrime ise kelimeye daha farklı bir anlam yükleyerek, onu müminlerin ahirette giyeceği elbise olarak yorumlar.⁹¹

Yukarıdaki görüşlerin bir çoğunu aktaran Taberî ayetin tevilini şöyle yapar: İman, amel-i salih ve haya ile beraber Allah'ın yasakladığı kötülükleri terketmek, O'nun emirlerini yerine getirmek suretiyle Allah'tan ürperiş, simada tezahür eden güzel tavır ve Allah'a karşı olan saygı ve korkuyu derinlemesine hissetmektir.⁹²

Ayetin nüzul sebebi⁹³ göz önüne alınarak "takva" kavramına iman ve tevhid anlamı yüklemenin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki ; Allahu Taala bu ayette çıplak tavaf eden Arapları elbise giyinmeye çağırmakta, fakat sadece bunun yeterli olmadığını, ayrıca kelime-i tevhidi söyleyerek iman etmelerinin gerektiğine de vurgu yapmaktadır.⁹⁴

16. er-Ruşd

انا سمعنا قرانا عجبا يهدي الي الرشدا "Gerçekten biz, doğru yola ileten harikulade güzel bir Kur'ân dinledik..." Cin, 72/2) ayette yer alan "rüşd" kavramı iki şekilde yorumlanmıştır:

1. İşlerin en doğrusu ve en güzeli;
2. Allah'ı tanıma ve bilme yani marifetullah⁹⁵

İslâm'da rüşd kavramı geniş bir yelpaze içerisinde ele alınan ve içerisinde geniş manalar taşıyan bir lafızdır.⁹⁶ Belki de "rüşdün" en

⁸⁹ ez-Zamahşerî, *a.g.e.*, II, 93; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 185.

⁹⁰ et-Taberî, *a.g.e.*, V, 150; el-Beydâvî, *a.g.e.*, I, 419.

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1964. III, 183; İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 208.

⁹² et-Taberî, *a.g.e.*, VIII, 151; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 185.

⁹³ bkz. Müslim, *a.g.e.*, Tefsir, 28,30; krş. el- Vâhidî, *a.g.e.*, s. 190.

⁹⁴ Adı geçen ayetin daha geniş yorumu için bkz., Kılıç, Sadık, "Takvâ Giysisi Bilim El Ele", *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum, Kasım, 2000, Cilt, 2, Sayı, 3, s. 1-12.

⁹⁵ el- Mâverdî, *a.g.e.*, VI, 110; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIX,7; Firuzabadî, *a.g.e.*, s. 369.

⁹⁶ bkz. el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 285; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 175-177.

zirve noktası Allah'ı tanıma ve O'nu hakkıyla birlemedir. Ancak "rüşd" kavramını sadece tevhide tahsis etmek eksik bir değerlendirmedir.

17. ed-Da'va

ربنا أخرجنا الي أجل قريب نجب دعوتك و نتبع الرسل "Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tabi olalım..." (İbrahim, 14/44) Ayette yer alan "davet" kavramı "kelime-i tevhid" olarak yorumlanmıştır.⁹⁷

Bazı müfessirler ise, "senin hak olan davetine uyalım ve sana hiç bir şeyi ortak koşmayarak iman edelim,"⁹⁸ şeklinde yorumlamışlardır.

Diğer bazı tefsirciler ise "davet" kavramını "İslâm"⁹⁹ olarak değerlendirmişlerdir.

18. Ni'am zâhire

ألم تروا أن الله سخر لكم ما في السموات وما في الارض وأسبغ عليكم نعمه ظاهرة وباطنة " Allah'ın gökte ve yerdeki (nice varlık ve imkanları) size verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi? (Lokman, 31/20).

Ayette yer alan "açık nimetler" tevhid"; gizli nimetler ise "ma'rifet" olarak¹⁰⁰ yorumlanmıştır.

Maverdî ayette yer alan bu iki kavramla ilgili dokuz görüş nakleder. Bunlardan bir kaç şöyledir.

1. Niam-ı zâhire Allah'ın bahşettiği elbise ve giysilerdir.
2. Niam-ı bâtına ise evin eşyasıdır.
3. Nakkaş'a göre zahiri nimetler çocuk; batını nimetler ise cimadır.
4. Zahirî nimetler, kişinin elinde bulundurduğu nimet ve lütuflar,

⁹⁷ Firûzâbâdî, a.g.e., s. 163.

⁹⁸ et-Taberî, a.g.e., XIII, 241.

⁹⁹ el-Kurtubî, a.g.e., IX, 378; eş-Şevkânî, a.g.e., III, 116.

¹⁰⁰ Firûzâbâdî, a.g.e.,s. 255.

batınî nimetler ise; kendisinden sonra zürriyetine verilen lütuf ve ikramlardır.¹⁰¹

Diğer taraftan açık nimetlerin “İslâm” olarak yorumlandığı da rivayet edilmiştir. Nitekim İbn Abbas, Hz. Peygamber’e bu ayetle ilgili görüşünü sormuş o da “Zahirî nimetler” İslâm ve ahlakında güzel olman; “batınî nimetler” ise “kötü amellerinin sana gizli tutulması yani utandırılmaman” şeklinde yorumlamıştır.¹⁰²

Said İbn Cubeyr ise Allah’ın kulun üzerindeki en büyük nimeti, onu cennete sokmasıdır. İslâm’ı kabul etme ve onun emirlerini yerine getirme kişiyi neticede cennete soktuğuna göre, İslâm nimetlerin en büyüğü olarak yorumlanabilir. Daha başka alimler de ayette yer alan açık nimetleri, sağlık, ahlak güzelliği ve olgunluğu; batınî nimetleri ise, marifet ve akıl olarak yorumlamışlardır. Büyük mutasavvıf el-Muhâsibî ise, “zahirî nimetler” dünya; “batınî nimetler” ise ahirete ait lütuflardır”,¹⁰³ demiştir.

19. Kelime vahide

قل انما أعظم بواحدة *(Resulüm! onlara de ki): Size bir tek öğüt vereceğim...*” (Sebe’, 34/46) Ayette yer alan “vahide” kavramı ile ilgili olarak müfessirler bir takım görüşler belirtmişlerdir: Taberî, kavramı, Allah’a itaat olarak tefsir eder.¹⁰⁴

Maverdî yukarıdaki görüşe ek olarak iki görüş daha nakleder:

1. Bu, kelime-i tevhiddir.
2. Kur’ân’dır. Çünkü o, bütün öğütleri ve mevzeleri içine almaktadır.¹⁰⁵

Diğer bir yorum ise şöyledir: Sizi bulduğunuz durumun kötü

¹⁰¹ el-Maverdi, *a.g.e.*, IV, 342, 343.

¹⁰² el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 73.

¹⁰³ el-Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 73. Tevhide delalet eden diğer kavramalar. Kavl; (Taha, 20/109) bkz., el-Kurtubi, 11/247; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 198. İslâm; (Saf, 61/7), bkz., Fîruzabâdî, *a.g.e.*, s. 353; Hak, (Zuhuf, 43/86); el- Ma’rûf, (Lokman, 31/17) bkz., Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 255; İhsan, (Rahman, 55/60) bkz., Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 337. Konuyla ilgili ayrıca bkz., Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 245, 328, 332, 353.

¹⁰⁴ et-Taberi, *a.g.e.*, XXII, 104.

¹⁰⁵ el-Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 455; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 268.

akıbetinden bütün sözleri ihtiva eden, uluhiyeti tek bir varlığa hasreden ve şirki ortadan kaldıran bir söz, bir kelim, bir kelime ile sakındırıyorum. Mücahid'e göre bu söz "lâ ilâhe illallah" ifadesidir.¹⁰⁶ Kanaatimizce ayette yer alan "vahide" (tek bir öğüt) ifadesinin "kelime-i tevhid" olarak yorumlanması isabetlidir. Zira kaynaklarda yer aldığına göre Hz. Peygamber onları tek bir kelime söylemeye davet etmiş ve bunu söylemeleri halinde cennete gireceklerine garanti vermiştir. Ancak müşrikler bu kelimeyi yani kelime-i tevhidi söylemekten kaçınmışlardır.¹⁰⁷

20. el-İslâm:

اذ قال له ربه أسلم "Rabbi ona: Müslüman ol, demiş..." Taberî'ye göre "eslim" ifadesinin anlamı "İbadeti bana has kıl ve itaatla bana boyun eğ" demektir.¹⁰⁸ Diğer bir görüşe göre ise "eslim" 'la ilâhe illallah' de, demektir.¹⁰⁹

Yukarıdaki ayeti yorumlayan Es'am buradaki "eslim" ifadesini; ibadetinde ihlaslı ol, ona şirk ve riya karıştırma" anlamında değerlendirmiştir.¹¹⁰

Diğer taraftan Razî bu ayeti yorumlarken amel iman münasebetine dikkat çeker ve şöyle bir yorumda bulunur: "İman kalbin sıfatıdır. İslâm ise uzuvların sıfatıdır. Hz. İbrahim, Allah'ı önce kalbi ile tanımış Allah da 'teslim ol' sözü ile, İbrahim'i uzuvların ve bedeninin amelleri ile mükellef kılmıştır."¹¹¹

Aynı şekilde yukarıdaki ayeti takip eden Kur'an pasajında "Bunu İbrahim de oğullarına vasiyet etti. Yakub da..." (Bakara, 2/132) yer alan "bunu yani bu kelimeyi" ifadesi; Allah'ı birleme, ibadeti sadece O'na tahsis etme anlamına gelen İslâm şeklinde yorumlanmıştır.¹¹²

¹⁰⁶ el-Kurtubî, *a.g.e.*, X IV, 311.

¹⁰⁷ et-Taberî, *Târihu'l-Umeni ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1987, II, 408.

¹⁰⁸ et-Taberî, *Tefsir*, I, 560.

¹⁰⁹ Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁰ bkz. er-Râzî, *Tefsir*, *a.g.e.*, IV, 79.

¹¹¹ *a.g.e.*, IV, 79.

¹¹² et-Taberî, *a.g.e.*, I, 560; el-Kurtubî, *a.g.e.*, I, 134.

21. Kelimetun sevâ

“Allah’tan başka ilâh yoktur” şeklinde zihinlerde yer eden bu kelime, insanın sadece âhirete uzanan serüvenini mutlu bir sonla noktalamayı hedeflemez, bilakis dünyadaki yaşantısını da belirli bir düzene sokmaya çalışır. Kur’ân, asırlar önce insanları tek bir kelimenin sancağı altında toplamayı amaç edinerek Ehl-i kitaba bir çağrıda bulunmuştur:

قل يا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا وبينكم *“Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah’tan başkasına tapmayalım ve Allah’ı bırakıp da, kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın...”*¹¹³ Âyette geçen tek bir söz veya ortak olan kelime, İbn Abbas ve Ebu’l-Âliye (öl. 90/708) tarafından kelime-i tevhid olarak yorumlanmıştır.¹¹⁴ Râzî’ye göre; kelime-i tevhidin “kelimetu’n-sevâ” şeklinde isimlendirilmesinin sebebi; bu kelimenin, dinde, inançta, düşüncede, eşitlik manası ihtiva etmesindedir.¹¹⁵

Esasında Kur’ân’ın bu hitâbı, sadece Yahudî ve Hıristiyanlar için geçerli değildir. Bu hitap, belki hususi manada onları kapsıyorsa da, umumî manada tevhid ortak paydasında birleşebilecek diğer tüm din mensuplarını, hatta diyebiliriz ki semavî dinlerden her hangi birisine mensup olmayanları da içine almaktadır. Çünkü Kur’ân; Tevhid inancının tüm dinlerin temeli olduğunu defalarca ve ısrarla tekrar etmektedir.¹¹⁶ Belki de bu tekrarın amacı, en azından bir dünya birliği için ortak hareket etmelerini sağlamaktır.¹¹⁷ Müslümanlara göre ise ortak bir kelimedede birleşmek demek, insanları ortak paydada bir araya getirmek ve onları tek bir zata ve O zatın emirlerine karşı sorumlu tutmak demektir.

Öte yandan Kur’ân, tevhid bağlamında, “*Hakikaten bu (tevhid dini olan müslümanlık, bir tek din olarak sizin dininizdir). Ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin*”¹¹⁸ ilkesini ortaya koyar. Bu ve

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/14.

¹¹⁴ Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 51.

¹¹⁵ er-Râzî, *Esrâru’t-Tenzîl ve Envâru’t-Te’vîl*, s. 71.

¹¹⁶ Örnek için bkz., Âl-i İmrân, 3 / 84; Mü’minûn, 23 / 52; Fatır, 35 / 24; Mü’min, 40 / 78.

¹¹⁷ Seyyid Abdullatif, *Kur’ân’ın Zihni İnşası* (çev.M.Atalay Kürşat), 2.baskı. İst., 1995, s. 30.

¹¹⁸ Enbiyâ, 21 / 92.

benzeri ayetler insanların tümünün birbirlerini adil ve sabırlı olmaya teşvik etmeleri,¹¹⁹ istisnasız hepsinin Allah'ın ipine (kitabına) sarılıp ayrılığa düşmemeleri,¹²⁰ birbirlerine güvenip, insanları doğruya yönelip kötülükten sakındırmaları,¹²¹ ve nihâyet en önemli unsur olarak, Allah'a ve Peygamber'e inanan kimseler olmalarına yönelik¹²² ilke ve prensipleri ortaya koymaktadır. Yukarıda mealleri verilen Kur'ân pasajlarından anlaşılacağı üzere, tevhidin en önemli niteliklerden biri de birleştirici ve en doğru şey ne ise onun etrafında toplayıcı olmasıdır.

Toplumunu oluşturan bireyler özel yaşantıları itibariyle birbirlerinden ayrı şahıslardır. Ancak aynı dine inanmak, bu bireyleri belirli ortak amaçlar ve ödevler karşısında bir bütün haline getirir. Böylece birbirine yabancı olan insanlar, aynı düşünce, aynı ülkü etrafında birbirleriyle kaynaşarak bir inanç birliği oluştururlar ve böylelikle de güç kazanırlar.¹²³ Zaten Kur'ân'ın müslümanlardan istediği de bu değil midir? “*Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.*”¹²⁴

22. Ma'rûf

Kur'ân'ın üzerinde durduğu en önemli kavramalardan biri olan “ma'rûf” sözcüğü, “arefe” fiil kökünden türemiştir. Lügat manası itibariyle bilmek, idare etmek¹²⁵ demektir. Kur'ân'da “ma'rûf ve münker” kavramları genelde beraber kullanılarak ıstılah haline gelmişlerdir. Mesela bir ayette şöyle buyrulmaktadır. *كنتم خير أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر* “*Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz iyiliği emreder, kötülükten men eder...*”(Al-i İmrân, 3/110). Görüldüğü gibi ayette yer alan bu iki kavram gayet mücmeldir. Zira bunlarla neyin kastedildiği net değildir. Belki de bu noktadan olacak ki tefsir bilginleri bu iki kavramı farklı şekillerde

¹¹⁹ Asr, 103 / 3; Beled, 90 / 17.

¹²⁰ Âl-i İmrân, 3 / 103.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3 / 104.

¹²² Enfâl, 8 / 1.

¹²³ Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, İst., 1982, s. 40.

¹²⁴ Âl-i İmrân, 3 / 139.

¹²⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 236, 237; kavramla ilgili geniş bilgi için bkz., Dumlu, Ömer, *Kur'ân-ı Kerim'de Ma'rûf ve Münker*, İzmir, 1999, s. 13 vd.

yorumlamışlardır. Onların bu kavramlara getirdikleri tefsirlerinden birisi belki de en önemlisi “ma’rûf”un “kelime-i tevhid” “münker”in ise “şirk” olarak yorumlanmasıdır. Nitekim bu iki kavrama yukarıdaki anlamları yükleyen Taberî, bunun sebebinin şöyle açıklar: Tevhid yani “Allah’tan başka ilah yoktur” ifadesi “ma’rûf”un, iyiliğin en zirve ve kemal noktasıdır. Münker ise, yalanlamanın en kötü şeklidir.¹²⁶

Kurtûbî’nin naklettiğine göre Ebu’l-Aliye, Kur’ân’da yer alan “emr-i bil ma’rûf”un tevhide, Allah’a ibadet ve taata, “en-nehyu ani’l-münker”in ise putlara tapmaktan ve şeytana ibadet etmekten sakındırma anlamına geldiğini söylemiştir.¹²⁷

23. el-Bâkiyâtu’s-sâlihât

المال والبنون زينة الحياة الدنيا والباقيات الصالحات خير عند ربك ثوابا وخير أملا
“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”¹²⁸ Ayette yer alan “el-Bâkiyâtu’s-sâlihât” ifadesi tefsir alimleri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. İbn Abbas’a göre “baki kalacak salih ameller” beş vakit namazdır.
2. Bütün hayırlı işler, adı geçen kavramın içerisinde değerlendirilir.
3. Kalam tayyib yani hoş giden güzel sözlerdir.
4. Hz. Osman’a göre “el-Bâkiyâtu’s-sâlihât” kelime-i tevhittir.
5. Selmân, Suheyb ve diğer Müslüman fakirlerin sergilemiş oldukları taat ve benzeri eylemlerdir.¹²⁹ Kanaatimizce “el-Bâkiyâtu’s-

¹²⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 45. krş. el-Âlûsî, *a.g.e.*, IV, 28. Kur’ân’da “ma’rûf ”un kelime-i tevhide, “münkerin” şirke yorumlandığı ayetler için bkz., Al-i İmrân, 3/114, et-Taberî, IV, 56; A’râf, 7/157 et-Taberî, *a.g.e.*, IX, 84; el-Âlûsî, *a.g.e.*, X, 132; Tevbe, 9/67, et-Taberî, *a.g.e.*, XI, 39; Tevbe, 9/71, Tevbe, 9/12, el-Mâverdî, *a.g.e.*, II, 408; el-Kurtubî, *a.g.e.*, X, 270; Hac, 22/41, et-Taberî, *a.g.e.*, XVII, 178;

¹²⁷ el-Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 203.

¹²⁸ Kehf, 18/46

¹²⁹ Bu konuda bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XV, 253-256; el-Mâverdî, *a.g.e.*, III, 310; el-Kurtubî,

sâlihât” ifadesi ikinci maddede belirtildiği üzere bütün hayırlı işleri içine alan bir kavramdır. Dolayısıyla onu, yukarıda verilen anlamlardan biri ile sınırlandırmak eksik bir değerlendirmedir.

SONUÇ

İnsanoğlunu, kendisini tanıma ve birlemesi için dünyaya gönderen Yüce Allah (c.c.) Kur’ân’da kendisini bir çok vasıfla tanıtmış ve kendi birliği ve vahdaniyeti üzerinde özellikle durmuştur. Kur’ân’ı Allah’ın muradı doğrultusunda yorumlamaya çalışan müfessirler onu tefsir ederken bir kısım lafızları “*Lâ İlâhe illallah*” olarak yorumlamışlardır. Çalışmamız esnasında da belirttiğimiz gibi bu yorumlardan bazıları bir kısım müfessir tarafından kabul görmemiştir. Ancak yine de bu tür yorumların Kur’ân’ın lafızlarına farklı bir bakış açısı getirdiğinden kuşku duyulmamalıdır.

Diğer taraftan Kur’ân, tevhid akidesini sunarken onun dünya görüşü olarak hayata yansımaya özen gösterir. Çünkü Kur’ân insanları tevhide çağırırken, onların, Allah’ın nebî ve resulleri vasıtasıyla gönderdiği hükümleri kabul etmesini ister. Kur’ân’ın muhtelif sûre ve âyetleri¹³⁰ tevhid gerçeği üzerinde durmakta ve bu düşünceyi insanların kalplerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Zira İslâm dininde tüm esaslar tek bir uluhiyet üzerine oturtulduğu gibi, bu dinin bütün nizam ve hükümleri de bu büyük kaideden fıskırır.

a.g.e., X, 414; el-Âlûsî, *a.g.e.* XV, 287.

¹³⁰ Konuyla ilgili âyetler için bkz. A’raf, 7 / 59, 73, 85, 165.